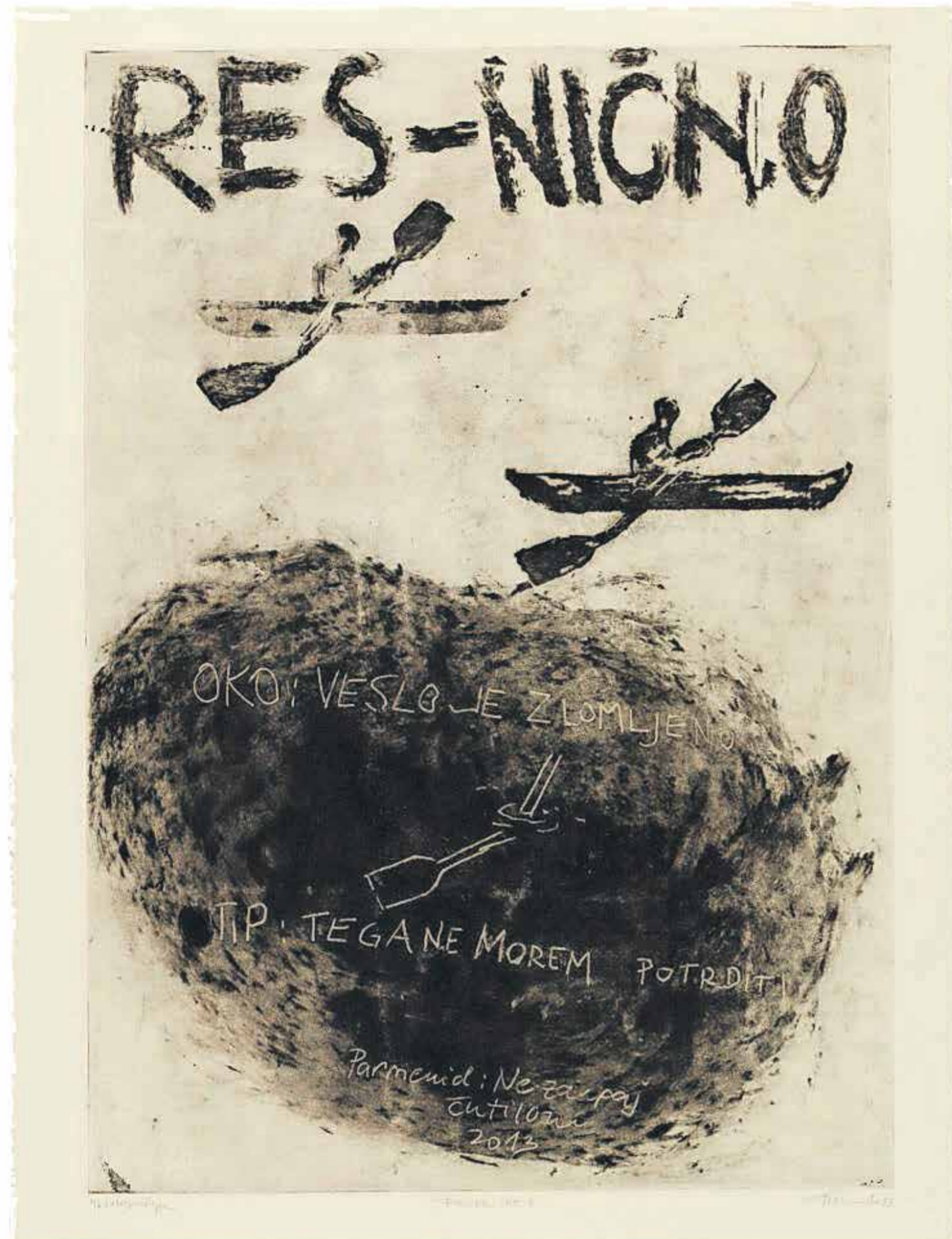


# Retrospektiva neulovljivega umetnika

**MGLC** Na obsežni pregledni razstavi izbor del grafika in slikarja Črtomirja Freliha



»Potopljenim v vizualno-akustično polucijo zabavne industrije nam še na misel ne pride, da bi se morali učiti razumeti podobe ... Ta slepota, ki izvira iz preobilja vidnih dražljajev, je prav fascinantna. In prva naloga sodobne likovne vzgoje bi bila ... malo zamižati.« meni slikar in grafik Črtomir Frelih. Z veliko retrospektivo del se predstavlja v Mednarodnem grafičnem likovnem centru (MGLC).

PETER RAK

Umetnik, letnik 1960, je diplomiral na oddelku za grafiko na Akademiji za likovno umetnost v Ljubljani, pri profesorju Zvestu Apolloniu, specialko za grafiko pa končal pri Apolloniu in Branku Suhju. Sledil je magisterij s področja likovne didaktike, zadnjih osem let pa je redni profesor za področje grafike na oddelku za likovno pedagogiko ljubljanske pedagoške fakultete. Za grafično ustvarjanje je navdušil generacije študentov. Deluje tudi kot pisec učbenikov za likovno umetnost tako za osnovne in srednje šole kot za visoko šolstvo ter redno objavlja recenzije in članke s področja likovne umetnosti, likovne teorije in likovne pedagogike.

Imel je več kot osemdeset samostojnih razstav in sodeloval na več kot dvesto skupinskih razstavah doma in po svetu. Tokrat gre za obsežen projekt kustosinje Brede Ilich Klančnik, ki obsega izbor sto grafik in risb iz zadnjih štirih desetletij Frelihovega ustvarjanja. Zaradi obsežnega in poglobljenega dela pri izboru se je lotila kar pisanja dnevnika, kar je nedvomno inventiven pristop pri pripravi razstave, ko kustosinja poskuša, kot je zapisala, odigrati vlogo posrednice med umetnikom in občinstvom. Morda grafika ne sodi med danes najbolj spektakularne umetniške zvrsti, v veliki meri tudi zaradi njene reproduktivnosti, vendar pri Frelihu to pravzaprav ne velja. Po njegovih besedah je grafika za umetnika vedno original oziroma so originalni matrice, poleg tega so njegove naklade praviloma zelo nizke.

**Inventivne grafične tehnike**

Frelih je znan po številnih, tudi zelo inventivnih pristopih pri grafičnem ustvarjanju, med drugim po tehniki kolagrafije. Ta mu omo-

Črtomir Frelih: *Borderline 4*, 2013, kolagrafija  
FOTO PROMOCIJSKO GRADIVO

goča neposreden zapis na ploščo in odtiskovanje na način globokoga tiska, obsega pa tudi kaligrafske karakteristike. Njegov opus zaznamujejo sprva poudarjena znakovnost in abstraktne oblike, umetnik pa ohranja značilen ekspresivni likovni nagovor tudi v delih, pri katerih se je tiskarska barva komajda posušila. Iz njegove zajetne likovne bere izluščimo domala vse klasične ikonografske teme, od akta do tihožitja in krajine, ki jo navdihuje skrivnosten bohinjski kot, v katerem je odraščal in kjer še danes v prostem času išče ustvarjalno zatočišče.

Posebno poglavje, ki je poudarjeno tudi na razstavi, je posvečeno figuraliki, ekspresivnim upodobitvam gole figure in mističnim prizorom prehajanja, v katerih se umetnik dotika najskrivnostnejših eksistencialnih vprašanj. V ta sklop sodijo tudi pretresljive *Človeške pokrajine*, ki so v nekem smislu oddaljen odmev Mušičevih grozljivih spominov na skladovnice trupel iz koncentracijskega taborišča Dachau in hkrati neposredni odgo-

**Črtomir Frelih hrepeni po času, ki so ga stari Grki imenovali kairos, v katerem se zgodi nekaj posebnega, prelomnega, trajno pomembnega.**

vor na razkritje tragičnih povojnih pobojev v Hudi jami.

Na razstavo so poleg črno-bele grafike vključene risbe v tehniki akrila, pastela in voska na papirju ter kot *pars pro toto* monumentalno platno z motivom cvetličnega tihožitja, ob katerega je postavljen droben didaktični detalj – matrica in njen odtis.

Razstavo sklepajo lisičje zgodbe z duhovitimi komentarji, ki so že nekaj let tako rekoč umetnikov zaščitni znak in so pred dvema letoma izšle tudi v knjigi umetnika, širši javnosti so dostopne tudi na spletu. *Fox Garden* dopolnjuje še instalacija *FoxBox*. Frelihova priljubljena motivika z lisičjima likoma se znajde tudi na keramiki, skodelicah, krožnikih in pladnjih.

Ustvarja večinoma monokromno oziroma v črno-belem kontrastu, barva je pri njem praviloma v podrejenem položaju. Kot je poudaril v intervjuju z Mojco Zlokar, se mu grafika nikoli ni zdelo primerna za barvne raziskave, še zlasti ker njegov morfološki na-

bor temelji na aktivni liniji. »Če se pojavi potreba po barvi, vzamem čopiče in platno, nikoli pa ne razmišljam, kako bi svoje barvne ideje prenesel v grafiko.« Frelih je tudi avtor več teoretičnih zapisov in ne nazadnje soavtor številnih učbenikov za področje likovne vzgoje, kjer se mu zdi še posebej pomembno, da se vsa predmetna področja, vključno z likovnim, posvečajo »prebujanju mislečega in čutečega bitja pri vsakem otroku«, zato ne razume in ne sprejema stalnega krčenja tovrstnih vsebin v osnovnih in srednjih šolah.

**Ideal kairosa**

Kakorkoli že, obsežen katalog poleg zapisov Brede Ilich Klančnik prinaša še razmišljanja Judite Krivec Dragan in Jožefa Muhoviča. Kot je poudarila Judita Krivec Dragan, se Frelih posveča tradicionalnim, mestoma že ikoničnim slikarskim motivom, vključno s figuralko in pejsažem s prepoznanim *genusom loci*, ob tem se vrstijo pobeži v improvizirane, humorne, sicer vselej mojstrsko obdelane vsakdanje in tudi družbene ter politične komentarje. Po njenem mnenju umetnik nikoli ni bil tipičen predstavnik sodobne slovenske likovne umetnosti in je bil dolgo bolj kot za domače kustose in galerije zanimiv za tuje – morda tudi zato, ker od nekaj verjame v neodtujljivo pravico do svobode izražanja in do individualne geste umetnika.

Po Muhovičevih besedah je Frelih kot ustvarjalec neulovljiv, lahko le sledimo amplitudam njegove umetnosti vzdolž koordinat prostora, časa in avtorjeve osebnosti poglobitve v vse dimenzije življenja. Umetnik po Muhovičevem mnenju z vsemi nami živi v času, ki ceni naracijo, ekspresijo in hitrost. »Podoba, ki traja, ljudi ne zabava več, saj z njeno analizo tvegajo vdor resničnosti, še zlasti gibljive podobe nenehno dražijo naše čute, a slabijo voljo in koncentracijo. Gojijo sentimentalnost in kritičnost, ne vzgajajo pa globokih emocij in smisla za nove oblike.«

Frelih hrepeni po času, ki so ga stari Grki imenovali *kairos*, v katerem se zgodi nekaj posebnega, prelomnega, trajno pomembnega, Muhovič pa je za zaključek citiral Friedricha von Schillerja: Živi s svojim stoletjem, ne bodi pa njegova stvaritev; priskoči na pomoč sodobnikom, vendar ne s tem, kar hvalijo, temveč s tem, kar potrebujejo. In prav Črtomir Frelih je po Muhovičevem mnenju takšen mož. Razstava je na ogled do 12. februarja.

## Čarovnice in zli duhovi so sprva bili boginje

**Jelena Soro in Jennifer McMahon** V Mestnem muzeju Ljubljana bosta jutri pripravili posebno glasbeno doživetje

V Sloveniji živeča Srbkinja Jelena Soro (Jéle), etno glasbenica, vokalistka, oboistka, skladateljica in glasbena pedagoginja, ter irska vokalistka, kantavtorica in producentka Jennifer McMahon bosta jutri ob 20. uri v Mestnem muzeju Ljubljana premierno izvedli vokalno-elektronski nastop *Witches, Bitches and Goddesses (Čarovnice, kuzle in boginje)*. Spoznali sta se v Španiji, Irka je na mesečni rezidenci JSKD v Ljubljani.

ZDENKO MATOZ

Spoznali sta se na glasbenem kolidžu Berklee v Valencii. Tam je bilo kar veliko študentov z vsega sveta.

Jelena Soro: V bistvu smo bili precej majhna skupina. Mislim, da nas je bilo 37 v razredu, vsi instrumentali pomešani med sabo. Osnovna ideja izobraževanja je v tem, da ves čas sodelujete z nekom, pri vsem, kar delate. Tako med različnimi predmeti kot tudi študentje med sabo ter med programi. Pri vsakem projektu smo sodelovali različni profili, zvočni inženirji, tisti, ki so se šolali v glasbenem poslu, zborovski pevci in pevke, različni instrumentalisti ... Res so nas spodbujali k različnim oblikam sodelovanja.

Jennifer McMahon: To mi je bilo tam najbolj všeč. Vsak je prišel iz drugačnega okolja in je bilo pričakovano, da bomo glasbeniki, ne glede na to, ali nam je bližje klasična, jazz ali etno glasba, sodelovali. Če takih sodelovanj ne bi načrtno vzpostavili, nisem prepričana, da bi se zgodila v tolikšnem obsegu.

Jelena, vaše glasbeno delovanje v Sloveniji je raznoliko in temelji na balkanski glasbeni tradiciji. Jelena Soro: Zgodila se mi je precejšnja sprememba v zanimanju za glasbo, ko sem

se vrnila z Berkleeja v Valencii. Pred tem sem delovala predvsem na področju avtorske in eksperimentalne glasbe. Šolanje v Španiji me je usmerilo k lastnim kulturnim in glasbenim koreninam. Zanimivo, da sem morala iti tako daleč stran, da sem našla sebe.

Tam so močno spodbujali izmenjavo kulturnih vplivov. Dejansko sem bila prvič v položaju, ko sem morala predstaviti tradicionalno glasbo okolja, iz katerega izhajam, in učiti druge, kako naj jo igrajo. Pri tem sem ugotovila, da je neverjetno močno in globoko zasidrana v meni, čeprav se do takrat nisem zavestno ukvarjala s tem.

**Narava je polna ženske energije. Sklepam, da je bila ženska v predkrščanskem času enakopravnejša, saj so bili naravni cikli čašчени in spoštovani.**

JELENA SORO

Tako sem polna navdušenja prišla nazaj v Slovenijo in začela z balkanskimi jam sessioni in drugimi podobnimi projekti. Zdaj sem predvsem v etno glasbi, vendar še vedno negujem svojo eksperimentalno in improvizacijsko plat. Ker so moji etno projekti ljudem precej bolj všeč, je moje drugo delo nekoliko zasenčeno.

Jennifer, tudi vi imate različne glasbene interese. Ustanovili ste *Irish Women in Jazz*. Kaj je to? Jennifer McMahon: Za zdaj je to spletna platforma, ki povezuje in promovira ženske, ki na Irskem igrajo jazz, ter Irke, ki

igrajo jazz po svetu. Skušamo jih predstaviti tako domovini kot svetu ... Nismo še pripravili takšnega festivala, smo pa lani imeli nekaj delavnic, na katerih smo v devetih tednih predstavili devet voditeljic glasbenih skupin. Marca bomo imeli rezidenco v eni od večjih koncertnih dvoran v Dublinu.

Projekt je zastavljen ambiciozno in se počasi razvija, krepi in raste. Ker v glasbenem poslu ni enake zastopanosti obeh spolov, si želimo tako opolnomočiti ženske za delovanje v glasbenem poslu.

**Kakšno vlogo imajo ženske v balkanski in irski tradicionalni glasbi?**

Jelena Soro: Čas je za spremembo, glede na to, kako so obravnavane. Sicer pa se vloga žensk v družbi od države do države razlikuje. Na Balkanu, pa tudi večinoma po svetu, je ženska, če je prisotna v glasbi, večinoma pevka. Redko nastopajo kot instrumentalistke. Kar nekaj je bilo skladateljic, avtoric pesmi, vendar so se morale odpovedati avtorstvu in so ostale anonimne. Te skladbe so takoj postale obče dobro, moški pa so se z avtorstvom lahko postavljali v javnosti. Tak primer je tudi Esma Redžepova, velika skladateljica z ogromnim opusom, ki se je morala odreči avtorskim pravicam za svojo glasbo.

Jennifer McMahon: Sama sicer delujem na obrobju tradicionalne irske glasbene scene, vendar kolikor sem raziskovala, so večino pesmi napisali moški. Občasno so poudarjali ženske, saj je veliko zgodb o ljubezni.

Danes je na Irskem veliko glasbenic in skladateljic. Trenutno poteka kampanja *Why not her [Zakaj ne ona]* v podporo predvajanju njihove glasbe na radiih. Ne glede na to, da imamo veliko glasbenic, je na irskih radiih slišati le dva odstotka njihove glasbe. Glasbeni-

ce so, skupaj s tistimi iz etničnim manjšin, še vedno diskriminirane.

**Močne ženske so bile pogosto tarča sovraštva v patriarhalni družbi.**

Jelena Soro: Ko sem raziskovala mitološke zgodbe v obeh kulturah, je bila skoraj vsaka ženska, naj je bila boginja ali je imela kak drug položaj, demonizirana. Mnoge, ki veljajo za čarovnice in zle duhove, so sprva bile boginje. Zaradi nekega razloga so jih moški vrgli dol. Zahtevala nazaj naziv boginj, pa tudi čarovnic ali psic. Ti nazivi me ne užalijo več, vi ste mi jih nadeli. Sem tako vila kot boginja, sveta mati, hkrati imam tudi temno plat. In to je v redu.

**Keltska boginja Brigita je bila močno prisotna v življenju Ircev in je niso mogli ukiniti, zato so jo pokristjanili.**

JENNIFER MCMAHON

Jennifer McMahon: Te besede se praviloma uporabljajo na negativen način in jih dajejo ljudem, še posebej ženskam, ki so močne osebe, individualistke, imajo posebna znanja. Teh besed ne uporabljam kot orožje proti ljudem. Ko družba nekoga označi s takim nazivom, se ga kolektivna sodba drži za vedno. In vemo, da to ni prav.

**Se je vloga žensk spremenila od časov pred krščanstvom?**

Jennifer McMahon: Zanimivo, da ste to vprašali, kajti ravno letos je na Irskem dan svete Brigite, ki se praznuje 1. februarja, prvič tudi državni praznik. Je naša zavetnica ustvarjalnosti, plodnosti, ognja, zdravljenja in domačih živali. Keltska boginja Brigita je s prihodom krščanstva



Jelena Soro in Jennifer McMahon sta pripravili poseben vokalno-elektronski nastop *Čarovnice, kuzle in boginje*. FOTO ČRT PIKSI

na naš otok postala sveta Brigita. Bila je tako močno prisotna v življenju Ircev, da je niso mogli ukiniti, zato so jo pokristjanili.

Zagotovo je pred prihodom krščanstva obstajal drugačen pogled na svet. Meni osebno je precej bližje ta poganski čas ... Bila je boginja plodnosti in zemlje, od katere smo se zelo oddaljili. Če bi jo častili, se mogoče ne bi toliko oddaljili od narave.

Jelena Soro: Ne moremo v resnici vedeti, kakšni so bili

duhovni nazori Slovanov pred pojavom krščanstva, ker je tega že zelo dolgo. Slovanske mitologije se ni ohranilo prav veliko, saj jo je krščanstvo preganjalo. Ko sem raziskovala to mitologijo, sem ugotovila, da je zelo malo literature o tem.

V primerjavi z irsko mitologijo, ki je bila geografsko omejena na otok in je je veliko preživelo, je imela slovanska mitologija več težav s preživetjem. Kolikor razumem,

je razlika v tem, da je bilo poganstvo prilagojeno naravnim ciklom. Narava pa je polna ženske energije. Sklepam torej, da je bila ženska v predkrščanskem času enakopravnejša, saj so bili naravni cikli čašчени in spoštovani. Krščanstvo je namerno degradiralo ženske. Poganske boginje so, če jih niso mogli spremeniti v krščanske svetnice, demonizirali. Poganski bogovi so je izginili, niso jih demonizirali.